

Qərbi Azərbaycan İcmasının ofisinin yerləşdiyi küçəyə görkəmli rəssam Mirzə Qədim İrəvaninin adı verilib. Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin qərarı ilə paytaxtın mərkəzi küçələrindən birinə Mirzə Qədim İrəvaninin adı verilməsi onun xatirəsinin əbədiləşdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Mirzə Qədim İrəvani kimdir, hansı işlər görüb, hansı əsərlər yaradıb?

O, məşhur Qədimbəyovlar soyundandır və dövrünün adlı-sanlı fırça ustası olub.

Mirzə Qədim Məhəmmədhusəyn oğlu İrəvani 1825-ci ildə İrəvan xanlığının paytaxtı İrəvan şəhərində anadan olub. Xarərat Məhəmmədhusəynin ailəsinin yeganə övladı idi. Elmi ədəbiyyatda adı ilk dəfə 1954-cü ildə, sənətsünas Natalya Miklaşevskayanın İrəvaniyə həsr olunan məqaləsində çəkilib. Miklaşevskayanın mətbuatda yer alan fikirlərinə görə, Mirzə Qədimin atası Məhəmmədhusəyn adı xarərat yox, bədii ağac işlənməsi üzrə usta olub. Mikloşevskaya təxmin edir ki, Məhəmmədhusəyn ornament sənətini öz yeganə oğluna lap kiçik yaşlarından öyrədir. Məhəmmədhusəynin oğluna təhsil vermək imkanı var idi və onu Tbilisi proqimnaziyasına göndərirdi. Erkən yaşlarından rus mədəniyyəti ilə yaxın təmasda olan Mirzə Qədim bununla rəssamlıq bacarıqlarını dərinləşdirmək imkanı qazanırdı. Proqimnaziyanı bitirdikdən sonra 15 yaşlı gənc Mirzə Qədim İrəvana dönərək teleqrafçı vəzifəsində poçta qəbul olub və orada 35 il - ömrünün sonunadək çalışıb.

Mirzə Qədim gənc yaşlarından rəsm çəkməyə başlayıb. Ailə əhvalatlarına əsasən, yeniyetmə dövründə güzgü üzərində boya ilə çəkdiyi "Qadın" portreti onun ilk işi olur. O, xidmətdən ayrı olduğu bütün zamanını rəsme ayırırdı. Özü tərəfindən edilən naxışlar onun işlədiyi otağın divarlarını bəzəyirdi. Ancaq onun yaşadığı ev dövrümüzə gəlib çatmayıb. Peşəkar rəssam, təhsili olmasa belə, anadangəlmə zövqü və istedadı sayəsində geniş məşhurluq qazanıb. Artıq tanınmış rəssam olandan sonra Mirzə Qədim Sərdar sarayının divar naxışlarının restavasiyası işlərinə cəlb olunur. Bu, XIX əsrin 50-ci illərinin əvvəllərində baş verir. Bu sarayda o Güzgülü zalı bərpa edir.

Rus, fransız, fars dillərini bilən İrəvani dövrünün savadlı insanı olub. Eləcə də musiqini sevib, Qərbi Avropa, rus, şərq müəlliflərinin əsərlərindən ibarət kitabxanaya sahib olub.

1875-ci ildə kollec asessoru rütbəsinə döyənə şəhəri İrəvanda vəfat edib və İrəvanda da dəfn olunub. Amma məzarı günümüzə gəlib çatmayıb. Tədqiqatçılara görə, demək olar ki, İrəvani, bir qayda olaraq, bütün əsərlərini azərbaycan və ya rusca imzalayaraq özünü "Mirzə Qədim İrəvani", ya da bəzən "kollec asessoru" sözlərini əlavə edərək, sadəcə "Qədim bəy" adlandırır.

Mirzə Qədim İrəvani real tarixi şəxsiyyətlərin portretlərini böyük sənətkarlıqla yaradıb.

O, Fətəli şahın, Abbas Mirzənin, Mah Tələt xanım və Vəcdullah Mirzənin təsvir olunduğu dörd portret yaradıb. Bu əsərlərdən başqa, "Naməlum savaşı"nın portretini də çəkmişdi.

Mütəxəssislər yazır ki, Mirzə Qədim İrəvani işlərinin tarixini qeyd etmirdi, amma onları imzalamağı, eləcə də üzərlərində portreti çəkilən adını yazmağı xoşlayırdı, buna baxmayaraq, onun rəsmlərinin müqayisəli təhlili əsasında rəssamın yaradıcılıq dövrlərinin ikişafını müəyyən etmək mümkün oldu. Beləliklə, mütəxəssislər tərəfindən İrəvaninin yaradıcılığı 3 dövrə ayrılır: birinci dövr - rəssamın gənclik illəri, ikinci dövr - bu, İrəvanda Sərdar sarayında işlədiyi dövrü (XIX əsrin 50-ci illəri) və üçüncü dövr - yetişkinlik dövrünün yaradıcılığı (XIX əsrin 60-70-ci illəri).

Birinci dövr İrəvaninin gənclik illərini, onun Sərdar sarayının divar naxışlarının restavasiya işlərində iştirakına qədərki dövrü əhatə edir. Dövr üçün əsasən tətbiqi-dekorativ incəsənət və primitiv rəssamlıq sahəsində işlər xarakterikdir.

Yaradıcılığının erkən dövründə İrəvani divar naxışları, rəsm və tıraflar, ipək və qızıl saplı tikmələr (güləbətin) üçün, eləcə də cəngavərin əks olunduğu rəsmi yerinə yetirmişdi. Rəssamın ilk portreti boya ilə güzgü üzərində işlədiyi bilindiyyindən, Azərbaycan Milli İncəsənət muzeyində saxlanılan iki ədəd şüşə üzərində işlənən "Rəqqasə" və "Dərviş" əsərlərini də birinci dövrə aid etmək olar. İrəvaninin naxışlarında gül və quşların əks olunduğu tərtiblər üstünlük təşkil edirdi. Rəssamın tıraflar və şəkillər kolleksiyasında belə motivlər saxlanılıb. Onlar İrəvaninin Azərbaycan ornament və divar rəssamlığı ənənələri ilə yaxşı tanış olduğunu təsdiq edir.

Yaradıcılıq fəaliyyətinin erkən dövründə İrəvani əsasən tətbiqi-rəssam kimi çıxış edirdi. Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyində tikmə üçün yüngülcə uzadılmış səkkiz güşəli ulduz və yarımdairə formasında özündən medalyon bantı təşkil edən iki tıraflar saxlanılır. Rəsmlər kağızdan kəsilmiş medalyon və daire formasında yerinə yetirilmişdir. Stiləşdirilmiş güllərdən ornament qəti simmetrik şəkildə medalyonun hər dördü bir hissəsini eyni naxışla doldurur. İkinci tıraflar - 22,3 santimetr diametrində dairenin dördü-bir hissəsi formasında bir sektordur, o da həmçinin,

Qərbi Azərbaycan İcmasının olduğu küçəyə məşhur irəvanlı ziyalının adı verildi...

üslublaşdırılmış güllü ornamentdir. Naxış balaca sininin (məcməyi) üzərindəkiləri örtmək üçün istifadə olunan tikməyə (balaca örtük) təyin edilmişdir.

Qalan üç rəsm - "Quşlar və çiçəklər", "Qızılgül və qaranquş", "Güllər və qırqovul" ayrı vərəqlərin üzərində yerinə yetirilib. Natalya Mikloşevskayanın sözlərinə görə, onlar yalnız divar naxışı kimi istifadə oluna bilərdilər. "Qızılgül və qaranquş" rəsminə bənzer güllü tərtiblərin variantları isə İrəvani tərəfindən həm lak rəsmləri kimi, həm akvarel və tempera, eləcə də ayrı kağız və rəqlərin üzərində yaradılırdı. "Güllər və qırqovul" rəsminə isə, xüsusən, qırqovullar realist və canlı təsir bağışlayırdı. Rəsm o dərəcədə əsaslı yerinə yetirilib ki, Mikloşevskaya əsasən, iddia etmək olar ki, rəssam öz işinə çox böyük sevgi ilə yanaşıb.

Yuxarıda adı çəkilən, divar naxışları üçün tıraflar-rəsmlərin çəkilmə üsulu tikmələr üçün təyin edilmiş tırafların üsulundan fərqlənir. Tikmələrdəki rəsm simmetrik şəkildə təkrarlanmırdı. İrəvani onu tam olaraq sadə qələm ilə yerinə yetirirdi, növbəti addım isə naxış salmaq üçün əvvəlcədən cızılmış konturu iynə ilə dəşmək idi. Rəsmnin xırdalıqlarının vurğulamaq üçün İrəvani nazik fırça ilə bütün kompozisiyanı bir daha işləyirdi. Mikloşevskayanın fikrincə, zərif konturu ilə fərqlənən, canlı inçə xətt ilə yerinə yetirilən bu rəsm İrəvaninin təcrübəsindən xəbər verir. Divar naxışı üçün tıraflar-rəsmlərin üçü də, XIX əsrin 40-50-ci illərində yaradılmasına baxmayaraq, nisbətən yaxşı qorunublar. Dövrümüzə tıraflarların birinin üzərində kaməncə ifa edən kişi və onu çırtma çalaraq müşayiət edən rəqqasənin təsviri ələyib.

Yaradıcılığının erkən dövrünə aid olan portretlər arasında "Kişi xəncər ilə", "Döyüşçü", "Rəqqasə" və "Molla" ən çox maraqlı cəlb edənlərdəndir. Güman ki "Kişi xəncər ilə" cökə qabığı üzərində çəkiləcək rəsm üçün hazırlanmışdır. Mikloşevskaya əsasən, bu rəsmdə İrəvani bütün figura yətəri qədər zəhmli görünüş verə bilib. Şəkilin çəkilmə xarakterinin oxşarlığı ilə, bədii tərz və süjet seçimi ilə, şüşə üzərində yerinə yetirilmiş "Rəqqasə" və "Dərviş" portretləri cökə qabığı üzərində rəsmlərin təsəvvürünü yaradır.

Azərbaycan İncəsənət Muzeyinin 20 əsərdən ibarət kolleksiyasında: altı ədəd boya ilə çəkilmiş portret, bir ədəd tuşla çəkilmiş portret, bir ədəd peyzajın fonunda təsvir olunan atlı əsəri və altı tıraflar-rəsmlər; bir ədəd üzərində quşla təsvir olunmuş çəhray kol (bu rəsm tuş vasitəsilə bütünlüklə ərəb yazılarında tərtib edilib); iki ədəd şüşə üzərində rəsm kimi verilir, sonuncusu - güllərdən kompozisiya - bitməmiş akvarel işi kimi təqdim olunur. İncəsənət Muzeyinin inventar dəftərində "Dərviş" əsəri səhvən "Kişi" kimi qeyd olunurdu. Azər-

baycan Milli İncəsənət Muzeyində İrəvaninin Sərdarların portretlərini çəkməyə başlamamışdan əvvəl, hazırlıq xarakteri daşıyan iki ("Döyüşçü" və "Abbas Mirzə") rəsm saxlanılır. Dövlət Ermitajında Qatlama-güzgü saxlanır. Gürcüstan Dövlət İncəsənət Muzeyində isə qadın portreti (tempera) qorunur. Bu portretə əlavə həmin muzeydən olan iki ədəd bir-birinə oxşar "Güllər və quşlar" miniatürləri Mirzə Qədimin fırçasına yazılır.

1938-1939-cu illərdə Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi Mirzə Qədim İrəvaninin bir neçə maraqlı əsərini əldə etdi. Araşdırılan kolleksiyaların materialları "XIX əsrin azərbaycanlı rəssamları" adlı məqalənin dərc edilməsi üçün qaynaq oldu. İlk dəfə olaraq XIX əsr Azərbaycan incəsənətinin öyrənilməsi haqqında məlumatlar verən məqalə böyük maraqla səbəb oldu. Müəlliflər oxucunu İrəvani yaradıcılığında yönləndirərək, onu rus mədəniyyətinin təsiri altına düşərək, dekorativizmin dar çərçivələrini aşmağa çalışan, Azərbaycan təsviri sənətində yaranmaqda olan realizm cərəyanının ilk təmsilçilərindən biri kimi təqdim edirdilər. Ancaq məqalədə bəzi qeyri-dəqiqliklər yer almışdı. Rəssamın bir çox əsərləri məqalənin müəlliflərinə bəlli deyildi, onları sonradan müəyyənləşdirmək mümkün oldu. Məqalə İrəvaninin işlərinin üç yaxşı reproduksiyanı ilə illüstrasiya olunub.

1940-cı ildə ədəbiyyat tənqidçisi Orucil Həsənovun yalnız Mirzə Qədim İrəvaninin yaradıcılığına həsr etdiyi işi nəşr olunub. Müəllif orada rəsmlə, eləcə də rəng və kompozisiya ilə bağlı bir sıra məsələlərə toxunub, amma məqalə xüsusi xarakter daşımayıb.

1947-ci ildə Ermitaj fondlarının İran ləkləri və cökə qabığından rəsmləri arasında sənətsünas Natalya Miklaşevskaya Qatlama-güzgünün içəri tərəfindən Mirzə Qədim İrəvaninin əl işi olan miniatürü aşkara çıxarıb. 1950-ci ilin yayında Mikloşevskaya Mirzə Qədimin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı daha çox məlumat toplamaq məqsədilə rəssamın vətəni İrəvana səfər edib. Ancaq bu təşəbbüs uğursuz olub. Tbilisiyə edilən səfər isə daha uğurlu olub. Belə ki Gürcüstan SSR-in Dövlət İncəsənət Muzeyində XIX əsr miniatürləri arasında Mikloşevskaya tərəfindən Mirzə Qədim İrəvaninin adına yazılan üç rəsm aşkara çıxdı.

1954-cü ildə Bakıda Mikoşevskayanın "XIX əsrin rəssamları. Mirzə Qədim İrəvani və Mir Möhsün Nəvvab" adlı məqaləsi çap olunur, müəllifin oradakı məqsədi imkan dairəsində Mirzə Qədim İrəvani və Mir Möhsün Nəvvabın həyat və yaradıcılığını işıqlandırmaq, R.Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində, Dövlət Ermitajı və Gürcüstan SSR-in Dövlət İncəsənət Muzeyində ("Metexi") saxlanılan əsərlər kolleksiyasını ilk dəfə

olaraq təsvir etmək olub. Məqalənin əhəmiyyətli yerini müəllifin Dövlət Ermitajı və Gürcüstan SSR-in Dövlət İncəsənət Muzeyinin şərq fondlarında aşkara çıxartdığı, Mirzə Qədimin əvvəllər naməlum olan əsərləri tutur. Rəssam haqqında olan bioqrafik məlumatları Mikloşevskaya onun nəvələri Əfşan və Kamal Qədimbəyovlar ilə etdiyi söhbətlər əsasında artırıb. Mirzə Qədim haqqında bir sıra maraqlı məlumatları onun böyük oğlunun arvadı, 1950-ci ildə 77 yaşında Bakıda vəfat edən Fətimə xanım Qədimbəyova verib. İrəvaninin yaradıcılığına həsr olunan əsərlər Mikloşevskayanın Azərbaycan incəsənət tarixi ilə bağlı ciddi araşdırmalarının nəticəsi hesab olunur. Mikloşevskaya rəssam haqqında bioqrafik bilgilərin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsinə, 40-ci illərin axırlarında Dövlət Ermitajı və Gürcüstan Dövlət İncəsənət Muzeyində İrəvaninin bir sıra qiymətli əsərlərini ortaya çıxarmağa nail oldu.

Azərbaycanlı sənətsünas Kərim Kərimov da, həmçinin, İrəvani yaradıcılığını araşdırırdı. Abbas Mirzənin portretini analiz edərkən Kərimov müstəvi ölçülərinin qorunması ilə bərgə, kölgə-ışıq oyununu əks etdirmə cəhdini, eləcə də rəssamın obrazın psixoloji ifadəliliyini ötürmək meylini qeyd edirdi.

R.Kərimovanın "Azərbaycan incəsənətində portret janrı" adlı elmi işində Fətəli Şahın daha bir portretinin adı qeyd olunur. Müəllifin fikrincə, yağlı boyalarla çəkilmiş şərtiliyi, yastılığı, dekorativliyi ilə seçilən bu əsər İrəvaninin əl işidir. Ancaq Kərimova nə keçmişdə, nə də özünün araşdırma etdiyi zaman bu əsərin yerinin hara olduğunu qeyd etməmişdir.

Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli nümayəndəsi Mirzə Qədim İrəvaninin Bakının İncəsənət Muzeyindəki əsərləri onun bir rəssam kimi yaxşı ornamentalist olduğunu deyir.

Qeyd edək ki, 14 fevral 2025-ci ildə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Mirzə Qədim İrəvaninin 200 illiyinin qeyd edilməsi haqqında sərəncam imzalayıb. Həmin ilin apreldə Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin qərarı ilə paytaxtın mərkəzi küçələrindən birinə, daha dəqiq desək, Qərbi Azərbaycan İcmasının ofisinin yerləşdiyi küçəyə Mirzə Qədim İrəvaninin adı verilib.

Mirzə Qədim İrəvaninin adının məhz bu küçəyə verilməsi təsadüfi deyildi və icmanın yerləşdiyi küçənin onun adını daşımasının böyük tarixi, siyasi mənası olmasını deyir.

Ermenistan adlanan ölkədə, tarixi Qərbi Azərbaycan torpağında doğulan Mirzə Qədim İrəvaninin əsərləri Tiflis muzeylərində, Ermitajda, Bakıda saxlanılır və nümayiş olunur... Belə bir böyük şəxsiyyətin irsi xalqımızın əbədi mirasıdır.

İradə SARIYEVA